IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

YOSH FUTBOLCHILARNING QAROR QABUL QILISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Toshpulatov Sirojjon Komiljon o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Jismoniy madaniyat fakulteti
Sport o‘yinlari va uni o‘qitish metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi
sirojiddint1995@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh futbolchilarning o‘yin jarayonida qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari ilmiy-nazariy va metodik jihatdan yoritilgan. Zamonaviy futbolning yuqori tezlikda kechishi, o‘yin vaziyatlarining tez o‘zgarishi, raqib bosimi, vaqt tanqisligi va jamoaviy harakatlarning murakkablashuvi yosh futbolchilardan nafaqat texnik mahorat, balki rivojlangan o‘yin tafakkuri, vaziyatni tez anglash, optimal harakat variantini tanlash va qarorni amalda samarali bajarish qobiliyatini talab qiladi.

Kalit so‘zlar: yosh futbolchi, qaror qabul qilish, kompetentlik, o‘yin tafakkuri, texnik-taktik tayyorgarlik, futbol mashg‘uloti, kichik tarkibli o‘yinlar, videoanaliz, kognitiv tayyorgarlik, sport pedagogikasi.

Kirish

Zamonaviy futbol sportchilardan jismoniy tayyorgarlik, texnik mahorat va taktik bilimlar bilan bir qatorda yuqori darajadagi intellektual tayyorgarlikni ham talab qiladigan murakkab sport turi sifatida rivojlanmoqda. Bugungi futbol o‘yini tezkorligi, raqib bosimining kuchaygani, maydondagi zonalarning tez almashishi, hujumdan himoyaga va himoyadan hujumga o‘tish jarayonlarining qisqa vaqt ichida amalga oshishi bilan ajralib turadi. Bunday sharoitda futbolchining muvaffaqiyati faqat to‘p bilan texnik harakatni bajarish qobiliyatiga emas, balki vaziyatni qanday anglashiga, qaysi harakatni tanlashiga, qarorni qanchalik tez va to‘g‘ri qabul qilishiga ham bevosita bog‘liq bo‘ladi.

Futbol amaliyotida ko‘pincha yosh sportchilarning texnik tayyorgarligiga katta e’tibor qaratiladi, biroq o‘yin tafakkuri, vaziyatni oldindan ko‘ra bilish, sherik va raqib harakatlarini baholash, vaqt va hududni his qilish kabi kognitiv-taktik sifatlar yetarli darajada tizimli rivojlantirilmaydi. Natijada ayrim yosh futbolchilar mashg‘ulotlarda texnik elementlarni yaxshi bajarsalar-da, musobaqa jarayonida ulardan samarali foydalanishda qiynaladilar. Buning asosiy sababi shundaki, texnik ko‘nikma qaror qabul qilish jarayoni bilan bog‘lanmaganda o‘yin samaradorligi pasayadi.

Qaror qabul qilish kompetentligi futbolchining o‘yin jarayonida yuzaga kelgan vaziyatni tez anglash, mavjud imkoniyatlarni baholash, eng maqbul harakat variantini tanlash va ushbu qarorni texnik jihatdan sifatli amalga oshirish qobiliyatidir. Ushbu kompetentlik futbolchining individual harakatlarida ham, jamoaviy o‘yin faoliyatida ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, futbolchi to‘pni qabul qilgan paytda uni olib yurish, sherikka uzatish, zarba berish, raqibni aldab o‘tish yoki orqaga qaytarish variantlaridan birini tanlaydi. Ushbu tanlov soniyalar, ba’zan esa soniyaning qisqa ulushlari ichida amalga oshadi. Demak, qaror qabul qilish futbolchining o‘yin intellekti va texnik-taktik tayyorgarligining markaziy bo‘g‘ini hisoblanadi.

Yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirish masalasi ayniqsa dolzarbdir, chunki aynan bolalik va o‘smirlik davrida o‘yin tafakkuri, fazoviy idrok, tezkor reaksiya, vaziyatni tahlil qilish va harakat variantlarini tanlash ko‘nikmalari faol shakllanadi. Agar ushbu davrda mashg‘ulotlar faqat takroriy texnik mashqlar bilan cheklanib qolsa, futbolchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy o‘yin qobiliyati yetarli darajada rivojlanmaydi. Shu

bois futbol mashg‘ulotlarini qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan texnologiyalar asosida tashkil etish zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi yosh futbolchilarning qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirish texnologiyalarining nazariy-metodik asoslarini yoritish, ushbu kompetentlikning futbol tayyorgarligidagi o‘rnini ochib berish va mashg‘ulot jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan samarali pedagogik yondashuvlarni asoslashdan iboratdir.

Sport pedagogikasi va sport psixologiyasida qaror qabul qilish sportchining musobaqa vaziyatida muammoni anglash, axborotni qayta ishlash, ehtimoliy harakat variantlarini solishtirish va maqsadga muvofiq harakatni tanlash jarayoni sifatida talqin etiladi. Futbolda bu jarayon murakkab va dinamik xarakterga ega, chunki o‘yinchi bir vaqtning o‘zida to‘p, raqib, sheriklar, maydon hududi, vaqt, hisob va murabbiy tomonidan belgilangan taktik vazifalarni hisobga olishi kerak bo‘ladi.

Qaror qabul qilish kompetentligi bir nechta tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Birinchi tarkibiy qism vaziyatni idrok etishdir. Futbolchi maydondagi o‘zgarishlarni tez sezishi, raqib va sheriklar joylashuvini ko‘rishi, to‘p harakatini kuzatishi va o‘z pozitsiyasini baholashi zarur. Ikkinchi tarkibiy qism tahlil qilish bo‘lib, bunda futbolchi vaziyatdagi eng muhim omillarni ajratib oladi. Uchinchi tarkibiy qism tanlov qilishdir, ya’ni o‘yinchi mavjud variantlar orasidan eng samaralisini tanlaydi. To‘rtinchi tarkibiy qism qarorni bajarish bo‘lib, bunda tanlangan harakat texnik jihatdan to‘g‘ri amalga oshiriladi. Beshinchi tarkibiy qism refleksiv baholashdir, ya’ni futbolchi yoki murabbiy bajarilgan qarorning samaradorligini tahlil qiladi va keyingi vaziyatlar uchun xulosa chiqaradi.

Futbolda qaror qabul qilishning muhim xususiyati shundaki, u doimo vaqt bosimi ostida amalga oshadi. Sportchi uzoq o‘ylash imkoniga ega emas. Raqib bosimi kuchaygan sari qaror qabul qilish uchun ajratilgan vaqt kamayadi. Shu sababli yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirish uchun mashg‘ulot jarayonida vaqt cheklovi, raqib bosimi, maydon torayishi va turli o‘yin vaziyatlarini modellashtirish zarur.

Yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligining rivojlanishi ularning yosh davri, kognitiv imkoniyatlari, texnik tayyorgarligi, o‘yin tajribasi va psixologik xususiyatlariga bog‘liq. Kichik yoshdagi futbolchilar ko‘pincha to‘pga haddan tashqari e’tibor qaratadilar va maydondagi umumiy vaziyatni to‘liq ko‘ra olmaydilar. Ular uchun eng muhim vazifa to‘pni nazorat qilish va oddiy qarorlarni tanlashdan iborat bo‘ladi. Shu sababli bu bosqichda qaror qabul qilishni rivojlantirish sodda o‘yin vaziyatlari orqali tashkil etilishi kerak.

O‘smir yoshdagi futbolchilarda esa o‘yin vaziyatlarini tahlil qilish, sheriklar harakatini oldindan ko‘rish, raqib bosimini sezish va turli qaror variantlarini tanlash imkoniyatlari kengayadi. Bu davrda kichik tarkibli o‘yinlar, 2x1, 3x2, 4x4 kabi vaziyatli mashqlar, pozitsion o‘yinlar va videoanalizdan foydalanish samarali hisoblanadi. Ushbu mashqlar futbolchilarning o‘yin tafakkurini rivojlantirish, ularda mustaqil qaror qabul qilishga ishonch hosil qilish va taktik savodxonlikni oshirishga yordam beradi.

Yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirishda xatolarni tabiiy o‘rganish jarayonining bir qismi sifatida qabul qilish muhimdir. Agar murabbiy har bir xatoni keskin tanqid qilsa, futbolchi mustaqil qaror qabul qilishdan qo‘rqib qoladi va ijodiy o‘yin xususiyati susayadi. Aksincha, murabbiy xatoni tahlil qilish, uning sababini tushuntirish va keyingi safar boshqa variantni tanlashga yo‘naltirsa, futbolchining o‘yin tafakkuri faol rivojlanadi.

Yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirishning eng samarali yo‘llaridan biri o‘yin vaziyatlari asosida mashg‘ulot tashkil etishdir. Bu texnologiyada futbolchilar tayyor javobni yodlab olmaydilar, balki o‘yin jarayonida muammoni ko‘radilar, tahlil qiladilar va o‘zlari qaror qabul qiladilar. Bunday mashg‘ulotlar futbolchini real musobaqa sharoitlariga yaqinlashtiradi.

O‘yin vaziyatlari asosidagi mashqlar turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan, 2x1 mashqi hujumchi uchun raqibni o‘ziga tortish va sherikka vaqtida uzatish qarorini rivojlantiradi. 3x2 mashqi son jihatdan ustunlikdan foydalanishni, hujumni kengaytirishni va zarba uchun qulay vaziyat yaratishni o‘rgatadi. 4x4 yoki 5x5 kichik tarkibli o‘yinlar esa futbolchilarda jamoaviy qaror qabul qilish, bo‘sh hudud yaratish, pressingdan chiqish va himoyadan hujumga tez o‘tish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ushbu texnologiyaning asosiy afzalligi shundaki, har bir mashq futbolchiga tanlov imkoniyatini beradi. Futbolchi harakatni avtomatik takrorlamaydi, balki vaziyatga qarab qaror qabul qiladi. Murabbiy esa jarayonni kuzatib, mashqdan keyin qisqa tahlil o‘tkazadi. Bunda “nima uchun shu qarorni tanlading?”, “boshqa qanday variant bor edi?”, “qaysi sheriging qulayroq pozitsiyada edi?”, “raqib bosimini qanday chetlab o‘tish mumkin edi?” kabi savollar futbolchining tahliliy fikrlashini kuchaytiradi.

Kichik tarkibli o‘yinlar yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirishda juda samarali texnologiya hisoblanadi. Bunday o‘yinlarda futbolchilar to‘p bilan ko‘proq aloqada bo‘ladilar, vaziyatlar tez-tez almashadi, raqib bosimi kuchayadi va qaror qabul qilish uchun ajratilgan vaqt qisqaradi. Bu esa futbolchilarning o‘yin tafakkurini faollashtiradi.

3x3 o‘yinlari futbolchilarda individual qaror qabul qilish, to‘pni nazorat qilish, raqibni aldab o‘tish va sherik bilan oddiy hamkorlikni rivojlantiradi. 4x4 o‘yinlari bo‘sh hududdan foydalanish, to‘pni tez aylantirish, pressingdan chiqish va guruhli taktika elementlarini shakllantiradi. 5x5 va 6x6 o‘yinlari esa real o‘yin modeliga yaqin bo‘lib, futbolchilarning jamoaviy qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantiradi.

Murabbiy kichik tarkibli o‘yinlarda maxsus shartlar kiritish orqali qaror qabul qilish jarayonini maqsadli boshqarishi mumkin. Masalan, “ikki teginishdan ortiq o‘ynash mumkin emas” sharti futbolchilarni oldindan o‘ylashga majbur qiladi. “Gol faqat uchta uzatmadan keyin hisoblanadi” sharti jamoaviy fikrlashni rivojlantiradi. “To‘pni yo‘qotgandan keyin besh soniya ichida qaytarib olish kerak” sharti tezkor reaksiya va pressing qarorlarini shakllantiradi.

Kichik tarkibli o‘yinlar sportchilar uchun emotsional jihatdan qiziqarli bo‘lgani sababli ularning mashg‘ulotga bo‘lgan motivatsiyasini ham oshiradi. Bu esa o‘rganish jarayonini tabiiy va samarali qiladi.

Yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirishda videoanaliz texnologiyasi muhim o‘rin tutadi. Videoanaliz futbolchilarga o‘z harakatlarini tashqaridan ko‘rish, qabul qilingan qarorlarning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini anglash va keyingi o‘yinlarda yaxshiroq variantlarni tanlash imkonini beradi.

Videoanaliz mashg‘ulotdan keyin qisqa epizodlar asosida o‘tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Yosh futbolchilar uchun juda uzun video tahlillar samarali bo‘lmasligi mumkin, chunki ularning diqqatini uzoq vaqt ushlab turish qiyin. Shu sababli murabbiy 3–5 ta muhim epizodni tanlab, futbolchilar bilan birgalikda tahlil qilishi kerak.

Videoanaliz jarayonida murabbiy futbolchiga tayyor hukm bermasdan, uni fikrlashga undashi lozim. Masalan, “bu vaziyatda sen nimani ko‘rding?”, “nega uzatma emas, driblingni tanlading?”, “agar bu holat yana takrorlansa, qanday qaror qabul qilasan?” kabi savollar orqali futbolchining refleksiv va taktik tafakkuri rivojlantiriladi.

Videoanaliz texnologiyasi faqat xatolarni ko‘rsatish uchun emas, balki muvaffaqiyatli qarorlarni mustahkamlash uchun ham qo‘llanishi kerak. Futbolchi to‘g‘ri qaror qabul qilgan epizodlarni ko‘rganida, o‘ziga ishonchi ortadi va ushbu harakat modelini keyingi o‘yinlarda takrorlashga intiladi.

Qaror qabul qilish kompetentligi faqat jismoniy yoki texnik jarayon emas, balki kognitiv faoliyat bilan ham bog‘liqdir. Futbolchi vaziyatni idrok etadi, axborotni qayta ishlaydi, variantlarni solishtiradi va qaror chiqaradi. Shu sababli mashg‘ulot jarayonida kognitiv topshiriqlardan foydalanish muhimdir.

Kognitiv topshiriqlar rang, signal, raqam, yo‘nalish, ovoz yoki murabbiy ko‘rsatmasiga javob asosida tashkil etilishi mumkin. Masalan, murabbiy turli rangdagi konuslarni belgilaydi va futbolchi to‘p bilan harakatlanayotganda berilgan signalga qarab yo‘nalishni o‘zgartiradi. Yoki futbolchi to‘pni olib yurib, murabbiy ko‘rsatgan raqamga mos sherikka uzatma beradi. Bunday mashqlar diqqatni taqsimlash, tezkor idrok, reaksiya va qaror qabul qilishni rivojlantiradi.

Kognitiv mashqlarni to‘p bilan bajarish ularning futbolga xosligini oshiradi. Oddiy reaksiya mashqlari foydali bo‘lsa-da, ular to‘p bilan, raqib bosimi va o‘yin vaziyati bilan bog‘langanda yanada samarali bo‘ladi. Chunki futbolchi musobaqada qarorni harakat jarayonida qabul qiladi.

Modellashtirilgan o‘yin epizodlari futbol mashg‘ulotlarida ma’lum bir taktik vaziyatni oldindan belgilab, uni amaliy bajarish orqali qaror qabul qilishni rivojlantirishga qaratilgan texnologiyadir. Ushbu yondashuv futbolchilarni real o‘yinda uchraydigan holatlarga tayyorlaydi.

Masalan, “himoyadan hujumga tez o‘tish”, “raqib pressingidan chiqish”, “qanotdan hujumni yakunlash”, “markazda son jihatdan ustunlik yaratish”, “oxirgi daqiqalarda hisobni saqlash” kabi vaziyatlar modellashtiriladi. Har bir vaziyatda futbolchi turli qaror variantlarini sinab ko‘radi va ularning samaradorligini amaliy tajriba orqali tushunadi.

Modellashtirilgan epizodlar yosh futbolchilarda taktik xotirani ham rivojlantiradi. Sportchi avval mashg‘ulotda ko‘p marta uchragan vaziyatni musobaqada tanib oladi va tezroq qaror qabul qiladi. Bu esa o‘yin samaradorligini oshiradi.

Qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirishda refleksiya muhim ahamiyatga ega. Refleksiv tahlil futbolchining o‘z qarorini anglash, uning oqibatini baholash va keyingi vaziyatlarda yaxshiroq harakat qilishga tayyorlanish jarayonidir. Agar futbolchi faqat mashq bajarsa, lekin o‘z qarorlarini tahlil qilmasa, o‘rganish jarayoni to‘liq bo‘lmaydi.

Refleksiv tahlil mashg‘ulot oxirida qisqa suhbat, individual fikr bildirish, jamoaviy muhokama yoki videoepizod tahlili shaklida tashkil etilishi mumkin. Murabbiy futbolchilardan “bugun qaysi vaziyatda yaxshi qaror qabul qilding?”, “qaysi vaziyatda shoshilding?”, “nima uchun boshqa variant samaraliroq bo‘lishi mumkin edi?” kabi savollarga javob olish orqali ularning o‘zini o‘zi baholash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Yosh futbolchilar uchun refleksiya sodda va amaliy bo‘lishi kerak. Murabbiy murakkab nazariy tushunchalardan ko‘ra aniq o‘yin epizodlari asosida tahlil olib borganida natija samaraliroq bo‘ladi.

Yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirishda murabbiy asosiy yo‘naltiruvchi shaxs hisoblanadi. Murabbiy mashg‘ulotni shunday tashkil etishi kerakki, futbolchilar doimiy ravishda tanlov qilishga, vaziyatni tahlil qilishga va mustaqil qaror chiqarishga majbur bo‘lsinlar. Agar murabbiy har bir vaziyatda tayyor ko‘rsatma bersa, futbolchilarda mustaqil o‘yin tafakkuri shakllanmaydi.

Murabbiy futbolchilarga xato qilish imkonini ham berishi kerak. Chunki qaror qabul qilish kompetentligi xatolarni tahlil qilish va ulardan xulosa chiqarish orqali rivojlanadi. Muhimi, xato jazolash vositasiga emas, o‘rganish imkoniyatiga aylanishi zarur.

Murabbiy mashg‘ulotlarda “savol berish pedagogikasi”dan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Tayyor javob berish o‘rniga savol berish futbolchining fikrlashini faollashtiradi. Bu yondashuv yosh futbolchilarda o‘yin vaziyatlarini mustaqil anglash, qaror variantlarini solishtirish va o‘z harakatlariga mas’uliyat bilan yondashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa

Yosh futbolchilarning qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirish zamonaviy futbol tayyorgarligining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Futbol o‘yinining tezligi, raqib bosimi, vaqt tanqisligi va taktik vaziyatlarning murakkabligi sportchidan nafaqat texnik mahorat, balki rivojlangan o‘yin tafakkuri va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini talab qiladi.

Qaror qabul qilish kompetentligi vaziyatni idrok etish, axborotni tahlil qilish, harakat variantlarini tanlash, qarorni texnik jihatdan bajarish va natijani refleksiv baholash jarayonlaridan iborat murakkab kompetensiyadir. Ushbu kompetentlikni rivojlantirish uchun mashg‘ulotlar o‘yin vaziyatlariga yaqin, raqib bosimi mavjud, vaqt cheklovi bor va futbolchiga tanlov imkoniyatini beradigan shaklda tashkil etilishi zarur.

O‘yin vaziyatlari asosidagi mashqlar, kichik tarkibli o‘yinlar, videoanaliz, kognitiv topshiriqlar, modellashtirilgan o‘yin epizodlari va refleksiv tahlil texnologiyalari yosh futbolchilarda qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirishda samarali vositalar hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar futbolchilarning o‘yin intellektini, taktik tafakkurini, mustaqil fikrlashini va jamoaviy harakatlardagi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yosh futbolchilarning qaror qabul qilish kompetentligini rivojlantirish faqat alohida mashq yoki nazariy tushuntirish bilan emas, balki butun mashg‘ulot jarayonini vaziyatli, o‘yinli, refleksiv va individual yondashuv asosida tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuv yosh futbolchilarni zamonaviy futbol talablariga mos tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2004.
2. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Физкультура и спорт, 1991.
3. Годик М.А. Физическая подготовка футболистов. – Москва: Терра-Спорт, 2006.
4. Кузнецов В.В. Подготовка футболистов. – Москва: Физкультура и спорт, 2000.
5. Reilly T. Science and Soccer. – London: Routledge, 2013.
6. Williams A.M., Ford P.R. Expertise and expert performance in sport. International Review of Sport and Exercise Psychology, 2008.
7. Memmert D. Teaching Tactical Creativity in Sport. – London: Routledge, 2015.
8. Grehaigne J.F., Godbout P. Tactical knowledge in team sports from a constructivist and cognitivist perspective. Quest, 1995.
9. Bompa T., Buzzichelli C. Periodization Training for Sports. – Champaign: Human Kinetics, 2015.
10. Wein H. Developing Game Intelligence in Soccer. – Reedswain Publishing, 2004.
11. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. – Toshkent: Zar qalam, 2004.
12. Salomov R.S. Sport mashg‘ulotining nazariy asoslari. – Toshkent: O‘zDJTI, 2007.
13. Pulatov A.A. Futbol nazariyasi va uslubiyati. – Toshkent: O‘zDJTI, 2018.
14. Arziqulov D.N. Futbol mashg‘ulotlarini tashkil etish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
15. Abdullayev A., Xonkeldiyev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2005.